AgEcon SEARCH
RESEARCH IN AGRICULTURAL & APPLIED ECONOMICS

The World's Largest Open Access Agricultural & Applied Economics Digital Library

This document is discoverable and free to researchers across the globe due to the work of AgEcon Search.

Help ensure our sustainability.

Give to AgEcon Search

AgEcon Search
http://ageconsearch.umn.edu
aesearch@umn.edu

*Papers downloaded from **AgEcon Search** may be used for non-commercial purposes and personal study only. No other use, including posting to another Internet site, is permitted without permission from the copyright owner (not AgEcon Search), or as allowed under the provisions of Fair Use, U.S. Copyright Act, Title 17 U.S.C.*

07Poczta i in_19s.qxd 2015-03-24 15:22 Page 59

WIEŚ I ROLNICTWO, NR 1.1 (166.1) 2015

WALENTY POCZTA, EWELINA SZUBA-BARAŃSKA, PATRYCJA BEBA, WAWRZYNIEC CZUBAK[1]

STRUKTURALNA I EKONOMICZNA RÓŻNORODNOŚĆ A MOŻLIWOŚCI ROZWOJU GOSPODARSTW RODZINNYCH W UE

Streszczenie: W artykule zebrano i dokonano przeglądu dostępnych w literaturze definicji gospodarstwa rodzinnego. Na ich postawie przyjęto założenie, że gospodarstwo rodzinne powinno być indywidualną własnością rolnika, podstawowym miejscem pracy oraz głównym źródłem uzyskiwanych dochodów. Kierując się tymi kryteriami, wyodrębnieniono gospodarstwa rodzinne z całej zbiorowości gospodarstw rolnych w Unii Europejskiej. Dla celów badawczych przyjęte zostały dwa graniczne poziomy dochodu z gospodarstwa rolnego w przeliczeniu na osobę pełnozatrudnioną rodziny: dochód odpowiadający płacy minimalnej netto w danym kraju oraz dochód odpowiadający przeciętnemu wynagrodzeniu netto. Do wyłonienia liczby gospodarstw rodzinnych w UE oraz posiadanych przez nie zasobów wykorzystano przede wszystkim dane pochodzące z baz Eurostat oraz FADN.
W UE funkcjonuje 12 mln gospodarstw rolnych, a wśród nich 11,7 mln to gospodarstwa indywidualne. Uwzględniając przyjęte w artykule kryteria delimitacji, za gospodarstwa rodzinne uznano około 30% (3,6 mln) gospodarstw, które dysponują ponad 51% (88,3 mln ha) użytków rolnych na obszarze Unii Europejskiej. Gospodarstwa rodzinne angażują około 64% (4,9 mln) rocznych jednostek pracy własnej (FWU) i wytwarzają 54% (164,7 mln euro) wartości całej produkcji rolnej. Wyodrębniona grupa gospodarstw stanowi potencjał rozwojowy rolnictwa rodzinnego.

Słowa kluczowe: gospodarstwa rodzinne, kryteria wyodrębniania, rola i możliwości rozwoju gospodarstw rodzinnych

WPROWADZENIE

Od początku istnienia wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej rolnictwo rodzinne było jej główną grupą docelową [Fennell 1997]. Chociaż gospodarstwa rodzinne były

[1] Pracownicy Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, poczta@up.poznan.pl; szuba@up.poznan.pl; beba@up.poznan.pl; czubak@up.poznan.pl

i są podstawą rolnictwa europejskiego, Komisja Europejska nigdy prezycyjnie nie zdefiniowała tego pojęcia. Zadanie to jest wyjątkowo trudne i staje się tym trudniejsze, im więcej cech gospodarstw rodzinnych bierze się pod uwagę i im większego obszaru dotyczy. Różne definicje, szczególnie za sprawą nadawania pierwszoplanowej roli odmiennym kryteriom, są formułowane przez prawników, socjologów czy ekonomistów. Zróżnicowanie to, na które zwykle nakładają się względy praktyczne, znajduje swój wyraz w definicjach o charakterze administracyjnym i politycznym. Powoduje to, że ani w nauce, ani w praktyce życia gospodarczego i społecznego nie funkcjonuje jedna, ogólnie używana definicja gospodarstwa rodzinnego, pomimo iż jest to powszechna forma gospodarowania w rolnictwie na całym świecie. W badaniach Organizacji Narodów Zjednoczonych do Spraw Wyżywienia i Rolnictwa (FAO) podjęto próbę identyfikacji występujących obecnie definicji gospodarstw rodzinnych, czego wynikiem było zestawienie aż 36 funkcjonujących określeń. Dziesięć z nich powstało podczas prowadzenia badań naukowych, kolejne dziesięć używane było dla celów prowadzenia polityki rolnej, trzynaście natomiast pochodziło z publikacji i dokumentów organizacji pozarządowych [Garner, Gender 2013]. Wymagania stawiane gospodarstwom rodzinnym określane są często w kategoriach jakościowych, które jednak w zależności od istniejących uwarunkowań ekonomicznych i społecznych mogą być zróżnicowane. Niezależnie jednak od przyjętych kryteriów definiowania za najważniejszą cechę tych podmiotów traktuje się ich rodzinny charakter. Oznacza to, że gospodarstwo rolne pozostaje w ścisłym związku z gospodarstwem domowym: *Z tej perspektywy jest to nie tylko warsztat produkcyjny, ale również powiązanie własności z poczuciem więzi rodzinnej* [Kołoszko-Chomentowska, Sieczko 2014].

Pojęcie gospodarstwa rodzinnego istnieje w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku, w myśl której gospodarstwa takie stanowią podstawę ustroju rolnego w Polsce, brak tam jednak definicji owego pojęcia. Uczyniono to w przepisach ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego, gdzie za gospodarstwo rodzinne uważa się gospodarstwo rolne, które prowadzone jest przez rolnika indywidualnego, w którym łączna powierzchnia użytków rolnych nie przekracza 300 ha [Dz.U. nr 64, poz. 592 ze zm.]. W myśl tej ustawy za rolnika indywidualnego przyjmuje się osobę fizyczną, będącą właścicielem, samoistnym posiadaczem, użytkownikiem wieczystym lub dzierżawcą nieruchomości rolnych o łącznej powierzchni nieprzekraczającej 300 ha, posiadającą kwalifikacje rolnicze, od co najmniej pięciu lat prowadzącą osobiście gospodarstwo rolne oraz zamieszkałą w gminie, na obszarze której jest położona jedna z nieruchomości rolnych wchodzących w skład gospodarstwa rolnego.

W celu zdefiniowania pojęcia, jakim jest rodzinne gospodarstwo rolne, używa się różnorodnych kryteriów zarówno o charakterze społecznym, kulturowym, jak też ekonomicznym. Często podkreśla się znaczenie wykorzystania rodzinnych zasobów pracy. Zdaniem Józefa Zegara [1999] gospodarstwo rodzinne powinno się charakteryzować nie tylko posiadaniem gruntów i prowadzeniem działalności rolniczej, lecz przede wszystkim przewagą pracy własnej rodziny rolniczej nad nakładami pracy najemnej. Ponadto gospodarstwo rodzinne powinno być głównym źródłem utrzymania rodziny. Z kolei Jean-François Bélieres i in. [2013] podkreślili, iż charakterystyczny dla gospodarstw rodzinnych jest związek pomiędzy rodziną a warsztatem produkcyjnym, a także wykorzystywanie wyłącznie rodzinnej siły ro-

boczej, bez wykorzystywania stałej siły najemnej. Maria Halamska [2014] również w definiowaniu gospodarstw rodzinnych zwraca uwagę na konieczność prowadzenia produkcji rolnej w oparciu o własną, rodzinną siłę roboczą. Göran Djurfeldt [1996] natomiast, charakteryzując gospodarstwa rodzinne, twierdzi, iż są to trzy nakładające się na siebie jednostki funkcjonalne:

- jednostka produkcyjna (gospodarstwo rolne),
- jednostka konsumpcji (gospodarstwo domowe),
- jednostka pokrewieństwa (rodzina).

Aby gospodarstwo składające się z trzech powyższych jednostek miało zdolność do reprodukcji, niezbędne jest zaangażowanie rodzinnych zasobów pracy zarówno w celu zarządczym, jak i w produkcji rolniczej. W przypadku wykorzystania ich wyłącznie do zarządzania, jednostka taka traci podstawowe cechy gospodarstwa rodzinnego i może być traktowana jedynie jako rodzinna firma, zajmująca się produkcją rolniczą.

W związku z ogłoszeniem przez Organizację Narodów Zjednoczonych roku 2014 Międzynarodowym Rokiem Rolnictwa Rodzinnego FAO podjęło próbę uniwersalnego zdefiniowania gospodarstw rodzinnych. Zgodnie z definicją FAO, są nimi gospodarstwa rolne prowadzone i zarządzane przez gospodarstwa domowe, gdzie w procesach produkcyjnych wykorzystywane są przede wszystkim zasoby pracy członków rodziny, głównie głowy gospodarstwa domowego. Rodzina i gospodarstwo rolne są ze sobą połączone, wspólnie się rozwijają i łączą funkcje ekonomiczne, środowiskowe, społeczne i kulturalne [Garner, Gender 2013].

W literaturze spotykane są również inne kryteria wyodrębniania gospodarstw rodzinnych. Często za idealne gospodarstwo rodzinne uznaje się takie o wystarczającej wielkości i wydajności. Wielkość tę określa się zwykle przez odpowiedni dochód umożliwiający zaspokojenie potrzeb gospodarującej rodziny w zakresie opieki zdrowotnej, mieszkania, wyżywienia, kształcenia, wypoczynku, jak również akumulację oszczędności na okres wieku emerytalnego [Tomczak 2006]. Stefan Małecki-Tepicht [2004] oraz Józef Zegar [1999] podkreślają, że podstawowym celem funkcjonowania gospodarstwa rodzinnego jest przetrwanie rodziny, powinno zatem stanowić podstawowe lub wyłączne źródło utrzymania rodziny, a produkty w nim wytwarzane (jako podstawowa kategoria ekonomiczna) mają służyć zaspokojeniu potrzeb konsumpcyjnych, jak i produkcyjnych. W roku 1995 powstał projekt ustawy o rodzinnym gospodarstwie rolnym[2], w którym również zastosowano kryterium dochodowe przy definiowaniu tego typu jednostek. Zgodnie z tym projektem, gospodarstwo takie powinno zapewniać prowadzącemu je rolnikowi i pracującym z nim w gospodarstwie członkom rodziny parytet dochodowy, wyrażający się w dochodach rocznych nie niższych niż przeciętne osiągane z pracy poza rolnictwem w danym województwie. W Unii Europejskiej powszechna jest definicja gospodarstwa rodzinnego jako miejsca pracy i źródła dochodu dla rolnika oraz produkcji towarowej dla społeczeństwa. Gospodarstwa takie powinny być zdolne do odtwarzania potencjału produkcyjnego, reprodukcji rozszerzonej i innowacji [Michna 2008].

[2] Projekt ustawy o rodzinnym gospodarstwie rolnym 1995 rok, http://orka.sejm.gov.pl/proc2.nsf/projekty/1341_p.htm; (dostęp: 13.09.2014).

Biorąc pod uwagę doświadczenia polskie i światowe, Józef Zegar [1999] sformułował syntetyczną definicję rodzinnego gospodarstwa rolnego. Gospodarstwo takie ma następujące cechy:

- jest samodzielną rolniczą jednostką produkcyjną, a podstawowe czynniki produkcji należą do właściciela (rodziny),
- właściciel gospodarstwa pełni funkcję zarządczą,
- praca wykonywana jest głównie przez właściciela i członków jego rodziny,
- własność i zarządzanie jest przekazywane z pokolenia na pokolenie,
- gospodarstwo domowe jest połączone z jednostką produkcyjną,
- wynikiem gospodarowania jest dochód.

Z uwagi na dyskusję na temat definiowania pojęcia, jakim jest rodzinne gospodarstwo rolne, stwierdzić można, iż sformułowanie uniwersalnej definicji jest niemożliwe. Określenie obiektywnych warunków, jakie powinno spełniać gospodarstwo rodzinne, jest uzależnione od wielu czynników. Między innymi odmienne są warunki rozwoju poszczególnych krajów, a w odniesieniu do rolnictwa szczególne znaczenie mają warunki przyrodnicze.

PODEJŚCIE BADAWCZE

Jak wskazano powyżej, nie ma jednej powszechnie przyjętej definicji gospodarstwa rodzinnego, zatem nie istnieją też jednoznaczne mierniki, które umożliwiłyby wyróżnienie gospodarstw rodzinnych z ogółu gospodarstw rolnych. Jeśli nie ma takich mierników, to nie można określić liczby gospodarstw rodzinnych, posiadanych przez nie zasobów, wytwarzanej produkcji rolnej, a także znaczenia i możliwości rozwoju w rolnictwie całej UE i poszczególnych krajów członkowskich. Wobec złożoności definiowania tego pojęcia uznano, iż dla realizacji przyjętego celu badań niezbędny jest wybór kryteriów, pozwalających wyodrębnić grupę gospodarstw rodzinnych.

W tabeli 1 zamieszczono zestawienie wybranych definicji i kryteriów dotyczących gospodarstw rodzinnych i wyróżniono te spośród nich (poprzez podkreślenie), którym możliwe było nadanie cech ilościowych, mając na uwadze dostępne bazy danych dotyczące rolnictwa w UE i które wykorzystano w badaniach. Generalnym przesłaniem wyodrębnienia gospodarstw rodzinnych było założenie, że gospodarstwo winno być indywidualną własnością rolnika (rodziny rolnika)[3] oraz jego (ich) podstawowym miejscem pracy i uzyskiwanych dochodów. Należy podkreślić, że bez odpowiedniego poziomu dochodu nie ma możliwości rozwoju gospodarstwa i rozwoju rodziny. Zatem podejście wyodrębniające grupę gospodarstw rodzinnych zaprezentowane w artykule uwypukla istotną rolę czynnika ekonomicznego. Jego odpowiednia wysokość stanowi bowiem podstawową przesłankę, pozwalającą najlepiej wypełnić wskazywaną wcześniej definicję FAO. Warto podkreślić, że już w traktacie rzymskim w art. 39, a następnie podczas konferencji w Stresa w 1958 roku podkreślano znaczenie rolnictwa rodzinnego, opartego na gospodarstwach zapewniających rolnikom odpowiednie dochody oraz warunki życia.

[3] Przyjęty schemat analizy nie wyklucza spośród zaliczanych do gospodarstw rodzinnych samoistnych posiadaczy, użytkowników wieczystych i dzierżawców, jeśli spełniają warunek gospodarstwa indywidualnego.

Odpowiedni poziom dochodu sprawia, że rodzina pozostaje w stabilnych powiązaniach z gospodarstwem rolnym, bowiem dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego zabezpiecza wówczas przynajmniej jej podstawowe oczekiwania ekonomiczne i społeczne (w tym także kulturalne) oraz pozwala na trwały rozwój rodziny i gospodarstwa (czyli gwarantuje chociażby reprodukcję prostą). Brak przewagi dochodów z gospodarstwa i/lub zbyt niski ich poziom powoduje, że gospodarstwo przestaje lub przy najbliższej okazji przestanie pełnić funkcję elementu, wokół którego ogniskuje się życie rodziny, nie będzie ono podstawowym miejscem pracy, a rodzina przestanie trwale wiązać z nim swoją przyszłość.

Otwarte pozostaje pytanie, jaki poziom dochodów można uznać za odpowiedni, czyli gwarantujący wypełnianie przez gospodarstwo rolne pakietu funkcji gospodarstwa rodzinnego. Oczywiste jest, że taki poziom dochodów jest i pozostanie zróżnicowany w czasie i przestrzeni. **Dla celów analitycznych w prezentowanym artykule przyjęto dwa graniczne poziomy dochodu z gospodarstwa rolnego w przeliczeniu na osobę pełnozatrudnioną rodziny (FWU[4]), a mianowicie dochód odpowiadający płacy minimalnej netto w danym kraju[5] oraz dochód odpowiadający przeciętnemu wynagrodzeniu netto (taki poziom dochodu na 1 FWU można uznać za dochód parytetowy).** W literaturze podejście takie prezentuje Waldemar Michna [2008], który gospodarstwa niespełniające kryterium dochodowego nazywa marginalnymi.

W pracy wykorzystano dane pochodzące z bazy Eurostat, FADN, UNECE[6] oraz literatury przedmiotu. Analizy przeprowadzono w kilku etapach. Z bazy Eurostat uzyskano dane dotyczące gospodarstw rolnych, zasobów pracy i wyników dochodowych z podziałem na formę prawną własności gospodarstwa. Z bazy danych FADN dla tych samych kategorii pochodzą dane dla ogółu gospodarstw wytwarzających co najmniej 90% standardowej produkcji w poszczególnych państwach członkowskich UE. Przyjęcie danych z bazy FADN niejako automatycznie pozwoliło na wyeliminowanie gospodarstw najmniejszych, które nie mogą być podstawą utrzymania rodziny rolnika. W kolejnym etapie analiz przyrównano średnie roczne dochody uzyskiwane w gospodarstwach rolnych ze średnim rocznym minimalnym wynagrodzeniem w poszczególnych krajach członkowskich. Na podstawie tego kryterium ze zbiorowości gospodarstw wyłączono gospodarstwa o dochodzie na 1 FWU poniżej płacy minimalnej w każdym z państw. Następnie otrzymane liczby gospodarstw pomniejszono o grupę gospodarstw prawnych i grupowych, co umożliwiło oszacowanie liczby gospodarstw rodzinnych (rys. 1), oraz analogicznie, posiadanych przez nie zasobów pracy i ziemi oraz wytwarzanej standardowej produkcji.

Identyczną procedurę badawczą zastosowano, przyjmując jako kryterium delimitacji gospodarstw rodzinnych dochód na 1 FWU odpowiadający przeciętnemu

---

[4] Family Work Unit (FWU) – jednostka przeliczeniowa pracy członków rodziny jest ekwiwalentem czasu przepracowanego w ciągu roku w gospodarstwie rolnym przez osobę pełnozatrudnioną w rolnictwie.

[5] Ustalonej w prawodawstwie poszczególnych krajów i sprowadzonej do poziomu wynagrodzenia netto, a w przypadku krajów, gdzie nie zostało formalnie ustalone minimalne wynagrodzenie, zostało ono oszacowane na podstawie informacji statystycznych dotyczących poziomu wynagrodzeń występujących w tych krajach.

[6] Dane Europejskiej Komisji Gospodarczej Organizacji Narodów Zjednoczonych (UNECE) wykorzystano do wyznaczenia przeciętnego wynagrodzenia netto w poszczególnych państwach UE.

wynagrodzeniu. Jednak przyjęcie tego drugiego kryterium dla gospodarstw rolnych w wielu krajach członkowskich UE powodowało prawie całkowite ich wykluczenie z grupy gospodarstw rodzinnych, bowiem tylko nieliczne spośród nich osiągały parytetowy poziom dochodów i dotyczyło to rolnictwa zarówno starych, jak i nowych krajów członkowskich. Szczegółową analizę rolnictwa rodzinnego przeprowadzono zatem opierając się na pierwszym kryterium (dochód na 1 FWU odpowiadający płacy minimalnej), a tylko w końcowym etapie, formułując wnioski, odwołano się do dochodu parytetowego jako jednego z kryteriów służących wyodrębnieniu grupy gospodarstw rodzinnych.

TABELA 1. Kryteria wyróżniania gospodarstw rolnych według różnych autorów i instytucji
TABLE 1. The criteria of defining the farms used by different authors and institutions

Autor	Kryterium wyróżnienia gospodarstwa rodzinnego
Ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego	▪ prowadzone przez rolnika indywidualnego: jest właścicielem lub dzierżawcą nieruchomości rolnych o łącznej powierzchni użytków rolnych **nieprzekraczającej 300 hektarów,** prowadzi osobiście gospodarstwo rolne, ma kwalifikacje rolnicze;
Halamska 2014	▪ indywidualne gospodarstwo rolne, ▪ przewaga własnych nakładów pracy;
Kołoszko-Chomentowska, Sieczko 2014	▪ związek gospodarstwa rolnego z gospodarstwem domowym;
Tomczak 2006	▪ podstawowe czynniki produkcji należą do rodziny, ▪ związek gospodarstwa rolnego z gospodarstwem domowym, ▪ wielkość i wydajność zapewniająca byt rodzinie;
Michna 2008	▪ gospodarstwo jako źródło pracy i dochodu, ▪ zdolność do odtwarzania potencjału produkcyjnego, reprodukcji rozszerzonej oraz innowacji;
Lamarche 1992	▪ podstawowe czynniki produkcji należą do rodziny;
Djurfeldt 1996	▪ związek gospodarstwa rolnego z gospodarstwem domowym i rodziną, ▪ zaangażowanie rodzinnych zasobów pracy w celu zarządczym i w produkcji rolniczej;
Małecki-Tepicht 2004	▪ główne źródło utrzymania rodziny, ▪ podmiotem gospodarowania jest rodzina chłopska;
Zegar 1999; Zegar 2012	▪ podstawowe czynniki produkcji należą do rodziny, ▪ przewaga własnych nakładów pracy, ▪ podział gospodarstw na: 1. pełnorolne (gospodarstwo jest głównym źródłem utrzymania rodziny), 2. pomocnicze (gospodarstwo dostarcza dochód uzupełniający);
Plan Mansholta – dyrektywa Rady nr 159/72 z 17.04.1972 r. w sprawie modernizacji farm	Gospodarstwo rozwojowe: ▪ działalność rolnicza to podstawowe (główne) źródło utrzymania, ▪ posiadanie odpowiednich kwalifikacji zawodowych, ▪ opracowanie planu modernizacji gospodarstwa, ▪ zobowiązanie do prowadzenia księgowości w gospodarstwie – od momentu wprowadzenia planu modernizacji gospodarstwa, ▪ dochód rolnika z pracy w gospodarstwie nie powinien być niższy od dochodu określonego przez państwa członkowskie jako właściwy po okresie modernizacji;
Garner, Gender 2013	▪ zasoby pracy pozostające do dyspozycji rodziny, ▪ zarządzanie gospodarstwem w rękach rodziny, ▪ wielkość obszarowa gospodarstwa lub wielkość wytwarzanej produkcji.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wybranych pozycji bibliograficznych.
Source: Own research based on a selected bibliography..

07Poczta i in_19s.qxd 2015-03-24 15:22 Page 65

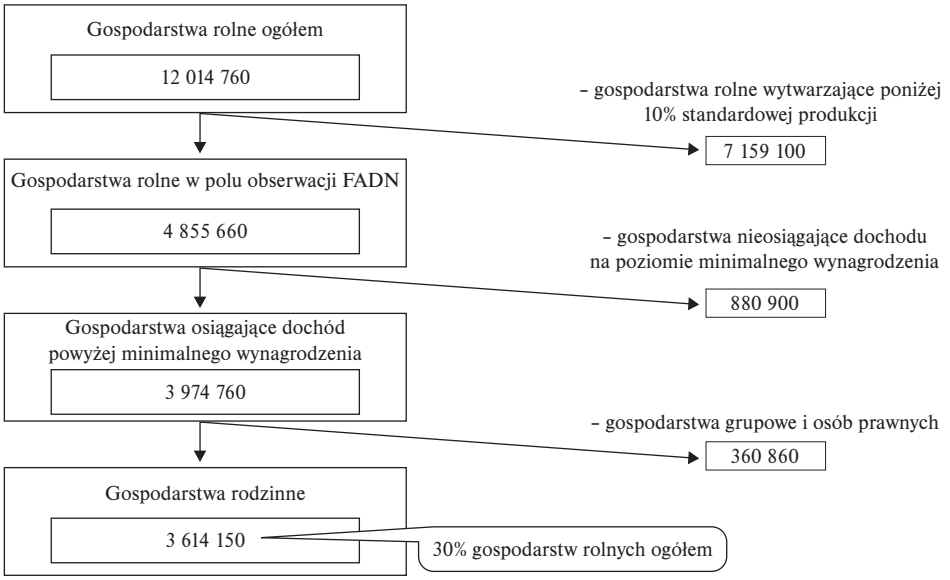

RYSUNEK 1. Liczba gospodarstw rolnych w UE-27 (szt.) w 2011 roku (kryterium delimitacji – płaca minimalna)

FIGURE 1. The number of farms in the EU-27 (pcs.) in 2011 (criteria for delimitation - the minimum wage)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat /home/ i http://ec.europa.eu/agriculture/rica/

Source: Own research based on http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/ and http://ec.europa.eu/agriculture/rica/

WYNIKI BADAŃ

W Unii Europejskiej[7] funkcjonuje około 12 mln gospodarstw rolnych (tab. 2 i rys. 1). Ponad połowa (58,1%) z tych gospodarstw położona jest na obszarze trzech państw: Rumunii, Włoch i Polski. Spośród wszystkich gospodarstw rolnych 11,65 mln (97%) sklasyfikowano jako gospodarstwa indywidualne[8]. W poszczególnych państwach członkowskich obserwowane są jednak znaczące różnice w udziale tych gospodarstw w liczbie gospodarstw ogółem. Biorąc pod uwagę formę prawną własności, gospodarstwa osób indywidualnych najmniejsze udziały mają we Francji (70%), Czechach (87%) oraz w Finlandii i Belgii (po 90%). W pozostałych państwach Unii ponad 90% gospodarstw jest w posiadaniu osób indywidualnych, a w przypadku Grecji, Irlandii, Litwy, Polski, Rumunii i Słowenii jest to ponad 99%.

Poza kryterium własnościowym do wyodrębnienia gospodarstw rodzinnych przyjęto kryterium dochodowe, dlatego liczbę gospodarstw rolnych podlegających dalszym analizom zawężono do gospodarstw znajdujących się w polu obserwacji

[7] Z powodu braku dostępności danych w analizach nie uwzględniono Chorwacji.

[8] W grupie gospodarstw indywidualnych zawarte są gospodarstwa rodzinne, które zostały wyodrębnione na podstawie kryterium dochodowego.

FADN. Pozwoliło to na wyeliminowanie z analiz gospodarstw najmniejszych, które nie są podstawowym źródłem utrzymania rodziny rolnika (gospodarstwa, które wytwarzają łącznie poniżej 10% wartości produkcji rolnej na obszarze danego kraju). Zgodnie z metodologią FADN na obszarze Unii Europejskiej w polu obserwacji znajduje się około 4,86 mln gospodarstw rolnych (tab. 3). Oznacza to, że około 6,8 mln gospodarstw rolnych w całej UE, które w poszczególnych krajach członkowskich wytwarzają poniżej 10% produkcji rolnej, ze względu na ich marginalne znaczenie ekonomiczne pozostaje poza bazą FADN. Na kolejnym etapie analizy zdecydowano się nie uznać za gospodarstwa rodzinne tych spośród znajdujących się w bazie FADN, w których dochód z gospodarstwa rolnego na 1 FWU jest niższy od minimalnego wynagrodzenia. Spowodowało to, iż spośród gospodarstw z pola obserwacji FADN wyeliminowano kolejne 880 tysięcy gospodarstw niespełniających przyjętych kryteriów gospodarstw rodzinnych. Porównując dochody uzyskiwane z gospodarstw rolnych z pola obserwacji FADN z minimalnymi wynagrodzeniami osiąganymi w poszczególnych gospodarkach, stwierdzić można, że ponad 82% (8,4 tys.) gospodarstw na Cyprze i 80% (32,4 tys.) gospodarstw w Słowenii osiąga dochody poniżej rocznego minimalnego wynagrodzenia w gospodarce. Na Malcie jest to 76% (2,3 tys.) gospodarstw, a w Irlandii około 66% (67,9 tys.). Niższe dochody niż minimalne dochody w gospodarce osiąga również około połowy gospodarstw szwedzkich i słowackich oraz około 40% gospodarstw fińskich, polskich, austriackich, holenderskich i greckich, a także 32% gospodarstw niemieckich i około 20% włoskich, duńskich, portugalskich i luksemburskich. W pozostałych państwach Unii Europejskiej gospodarstwa rolne znajdujące się w polu obserwacji FADN osiągają wyniki równe bądź wyższe od minimalnego rocznego wynagrodzenia w gospodarce.

Po wyłączeniu 880 tys. gospodarstw o poziomie dochodów niższym od minimalnego wynagrodzenia, w następnym etapie analizy odjęte zostały gospodarstwa osób prawnych i grupowe. W ten sposób, w myśl przyjętych kryteriów, wyłoniona została grupa gospodarstw rodzinnych, którą tworzy około 3,6 mln podmiotów spośród 12 mln gospodarstw rolnych w UE-27. Innymi słowy, **przyjęte kryteria pozwalają uznać, że w całej UE za gospodarstwa rodzinne uważa się 30% ich ogółu.** Największa ich część położona jest na obszarze Rumunii (27,5%; 1 mln), Włoch (15,7%; 578 tys.), Hiszpanii (12,6%; 464 tys.) oraz w Polsce (12,3%; 452 tys.). W przekroju poszczególnych krajów w ujęciu liczbowym gospodarstwa rodzinne stanowią około 60% gospodarstw rolnych w Belgii oraz ponad 50% w Luksemburgu, Czechach i Danii. Niewielkim ich udziałem z kolei charakteryzują się Słowenia (9,7%), Cypr i Malta (niecałe 4%) oraz Słowacja, w której znaczenie gospodarstw rodzinnych zgodnie z przyjętą metodyką badań jest znikome. W Polsce udział gospodarstw rodzinnych w gospodarstwach ogółem zbliżony jest do średniej UE-27 i wynosi około 30%.

Podstawowym zasobem wykorzystywanym do produkcji rolnej jest ziemia, a jej posiadanie zawsze było i pozostaje istotą funkcjonowania i rozwoju gospodarstw rodzinnych. Na obszarze UE-27 w posiadaniu gospodarstw rolnych jest ponad 172 mln ha użytków rolnych (UR) (tab. 4). Największy areał ziemi rolniczej skupiony jest we Francji (27 mln ha), Hiszpanii (24,9 mln ha), Polsce (15,5 mln ha) i Rumunii (13,8 mln ha). Na obszarze 27 państw Unii Europejskiej UR w posiadaniu gospodarstw

07Poczta i in_19s.qxd 2015-03-24 15:22 Page 67

indywidualnych (122,7 mln ha) jest około 71% wszystkich użytków. Pozostała część tych gruntów jest własnością gospodarstw grupowych i osób prawnych (we władaniu tej grupy gospodarstw znajduje się w UE-27 ponad 50 mln ha, czyli prawie 30% całości UR). W poszczególnych państwach Unii proporcje te są jednak różne. W posiadaniu słowackich gospodarstw indywidualnych jest tylko 20% krajowych użytków rolnych, a w Czechach jest to około 30%. Mniej niż połowę wszystkich użytków rolnych posiadają również gospodarstwa indywidualne położone we Francji (46%), na Węgrzech (48%) i w Bułgarii (47%). Największa część krajowych UR skupiona jest w gospodarstwach indywidualnych Irlandii, Grecji i Luksemburgu (po ponad 99%). W Polsce właściciele gospodarstw indywidualnych są w posiadaniu około 90% użytków rolnych. Znaczna część UR gospodarstw indywidualnych należy jednak do gospodarstw marginalnych ekonomicznie, które zgodnie z przyjętą metodyką nie zostały zaliczone do gospodarstw rodzinnych. Znajduje się w nich około 33 mln ha UR, czyli prawie 20%.

TABELA 2. Gospodarstwa rolne w UE według formy prawnej własności w 2010 roku
TABLE 2. Farms in the EU according to their legal form of ownership in 2010

Kraj	Gospodarstwa rolne (liczba)		
	ogółem	w tym:	
		grupowe i osób prawnych	gospodarstwa indywidualne
Belgia	42 850	4 260	38 600
Bułgaria	370 490	5 380	365 110
Cypr	38 860	470	38 390
Czechy	22 860	3 080	19 780
Dania	42 100	1 980	40 120
Niemcy	299 130	26 100	273 030
Grecja	723 060	660	722 400
Hiszpania	989 800	60 100	929 690
Estonia	19 610	1 730	17 890
Francja	516 100	150 610	365 500
Węgry	576 810	9 180	567 630
Irlandia	139 890	330	139 560
Włochy	1 620 880	17 180	1 603 710
Litwa	199 910	680	199 240
Luksemburg	2 200	140	2 060
Łotwa	83 390	1 570	81 820
Malta	12 530	260	12 280
Holandia	72 320	4 180	68 140
Austria	150 170	8 680	141 480
Polska	1 506 620	4 150	1 502 470
Portugalia	305 270	7 890	297 380
Rumunia	3 859 040	30 700	3 828 350
Finlandia	63 870	6 280	57 600
Szwecja	71 090	5 240	65 850
Słowacja	24 460	2 280	22 190
Słowenia	74 650	220	74 430
Wielka Brytania	186 800	7 530	179 260
UE-27	**12 014 760**	**360 860**	**11 653 960**

Źródło: Opracowanie własne na podstawie http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/

Source: Own research based on http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/

07Poczta i in_19s.qxd 2015-03-24 15:22 Page 68

TABELA 3. Gospodarstwa rolne w krajach UE w polu obserwacji FADN i wyodrębniona grupa gospodarstw rodzinnych (liczba) w 2011 roku

TABLE 3. Farms in the EU taken from FADN observations and as a separated of group of family farms in 2011 (number)

Kraj	W polu obserwacji FADN			
	ogółem	w tym:		
		osiągające wynik ekonomiczny poniżej rocznego minimalnego wynagrodzenia w gospodarce	osiągające wynik ekonomiczny powyżej rocznego minimalnego wynagrodzenia w gospodarce	
			ogółem	w tym: bez gospodarstw osób prawnych i grupowych **(gospodarstwa rodzinne)**
Belgia	30 450	0	30 450	26 190
Bułgaria	115 650	0	115 650	110 270
Cypr	10 230	8 410	1 820	1 350
Czechy	14 820	0	14 820	11 740
Dania	28 700	5 180	23 520	21 540
Niemcy	207 190	67 960	139 230	113 130
Grecja	323 730	124 120	199 610	198 950
Hiszpania	523 820	0	523 820	463 720
Estonia	8 110	0	8 110	6 380
Francja	295 880	0	295 880	145 270
Węgry	101 740	0	101 740	92 560
Irlandia	103 360	67 910	35 450	35 120
Włochy	785 480	190 160	595 320	578 140
Litwa	53 360	0	53 360	52 680
Luksemburg	1 610	260	1 350	1 210
Łotwa	21 930	0	21 930	20 360
Malta	3 100	2 360	740	480
Holandia	51 640	21 580	30 060	25 880
Austria	92 790	36 660	56 130	47 450
Polska	725 570	268 970	456 600	452 450
Portugalia	109 980	22 250	87 730	79 840
Rumunia	1 042 220	0	1 042 220	1 011 520
Finlandia	39 740	15 470	24 270	17 990
Szwecja	28 330	15 300	13 030	7 790
Słowacja	3 900	1 870	2 030	0
Słowenia	39 930	32 440	7 490	7 270
Wielka Brytania	92 400	0	92 400	84 870
UE-27	**4 855 660**	**880 900**	**3 974 760**	**3 613 900**

Źródło: Opracowanie własne na podstawie http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/ i http://ec.europa.eu/agriculture/rica/

Source: Own research based on http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/ and http://ec.europa.eu/agriculture/rica/

A zatem po odjęciu użytków rolnych pozostających w użytkowaniu gospodarstw osób prawnych i grupowych oraz gospodarstw marginalnych ekonomicznie, średnio **w 27 państwach Unii Europejskiej użytki rolne w posiadaniu gospodarstw rodzinnych stanowią około 51,2% wszystkich użytków** (tab. 5). Użytki należące do gospodarstw rodzinnych są najmniejszą częścią wszystkich UR na Słowacji (udział ten jest znikomy), na Cyprze (15%), Malcie (23%) i w Czechach (26%). W przypadku

Cypru i Malty wartości te są niskie, ponieważ duża część gospodarstw i użytków rolnych została wyłączona przy zastosowaniu kryterium minimalnego dochodu z gospodarstwa (w gospodarce minimalne wynagrodzenia są wysokie w porównaniu z dochodami uzyskiwanymi w rolnictwie). Na Słowacji i w Czechach UR w dużej części są w posiadaniu gospodarstw grupowych i osób prawnych, a dochody osiągane w gospodarstwach indywidualnych są zbyt niskie, by te gospodarstwa zaliczyć do gospodarstw rodzinnych. W Belgii prawie wszystkie użytki rolne (97,5%) należą do rodzinnych gospodarstw rolnych. W Polsce użytki gospodarstw rodzinnych stanowią około 64% użytków rolnych ogółem.

W UE-27 przeciętna wielkość rodzinnego gospodarstwa rolnego wynosi 24,4 ha użytków rolnych. Największą średnią powierzchnię gospodarstwa rodzinne mają w Szwecji (150 ha) oraz w Wielkiej Brytanii (prawie 140 ha). Dużą przeciętną powierzchnię użytków rolnych – w przedziale 70–90 ha UR – mają gospodarstwa rodzinne w Czechach, Danii, Estonii, we Francji, w Irlandii, Luksemburgu, Finlandii i na Łotwie. Najmniejszą przeciętną powierzchnię gospodarstw rodzinnych odnotowano na Malcie (4,9 ha), w Rumunii (5,7 ha) oraz w Grecji (12,2 ha). W Polsce przeciętna wielkość rodzinnego gospodarstwa rolnego wynosi 21,8 ha użytków rolnych. Dopiero taka przeciętna wielkość obszarowa gospodarstw w poszczególnych krajach członkowskich gwarantuje osiągnięcie rocznych dochodów na poziomie powyżej minimalnego wynagrodzenia w gospodarce i pozwala zaliczyć je do gospodarstw rodzinnych. Można zatem wskazać, że są to indykatywne wielkości obszarowe gospodarstw rolnych, wyznaczające granicę pomiędzy marginalizacją i/lub stagnacją a możliwościami rozwojowymi rolnictwa rodzinnego.

TABELA 4. Użytki rolne w krajach UE według formy prawnej własności i w grupie gospodarstw rodzinnych w 2011 roku*

TABLE 4. Utilised Agricultural Area in the EU countries according to the legal form of ownership and in a group of family farms in 2011

Kraj	UR w gospodarstwach rolnych (ha)			
	ogółem	w tym:		
		UR gospodarstw grupowych i osób prawnych	UR gospodarstw indywidualnych	
			ogółem	z tego w gospodarstwach rodzinnych
1	2	3	4	5
Belgia	1 374 430	130 930	1 243 500	1 340 326
Bułgaria	3 050 740	1 606 340	1 444 400	2 440 655
Cypr	146 000	12 300	133 710	22 319
Czechy	3 518 070	2 483 500	1 034 570	909 170
Dania	2 662 590	123 020	2 539 570	1 419 145
Niemcy	16 931 900	5 356 900	11 574 990	4 130 748
Grecja	4 076 230	13 290	4 062 930	2 422 328
Hiszpania	24 892 520	7 912 590	16 979 920	11 524 721
Estonia	906 830	437 100	469 740	582 177
Francja	27 476 930	14 708 620	12 768 310	11 233 508
Węgry	4 228 580	2 188 560	2 040 020	3 175 615
Irlandia	4 139 240	13 380	4 125 860	2 458 031
Włochy	12 744 200	1 696 840	11 047 360	9 845 412
Litwa	2 648 950	358 630	2 290 320	2 128 902

07Poczta i in_19s.qxd 2015-03-24 15:22 Page 70

1	2	3	4	5
Luksemburg	130 880	640	130 240	112 560
Łotwa	1 773 840	157 800	1 616 040	1 431 991
Malta	10 330	700	9 630	2 343
Holandia	1 914 330	139 150	1 775 180	1 060 244
Austria	3 189 110	619 670	2 569 440	1 530 985
Polska	15 477 190	1 476 740	14 000 450	9 885 153
Portugalia	3 472 940	967 070	2 505 870	1 630 785
Rumunia	13 753 050	4 786 740	8 966 310	5 804 531
Finlandia	2 292 290	239 580	2 091 100	1 395 940
Szwecja	3 118 000	609 490	2 514 090	1 174 160
Słowacja	1 936 620	1 547 780	388 840	0
Słowenia	488 770	25 590	463 180	162 077
Wielka Brytania	16 130 490	2 513 970	13 987 280	11 860 827
UE-27	**172 485 050**	**50 126 920**	**122 772 850**	**88 341 680**

* z powodu zmiany metodologii klasyfikacji użytków rolnych w 2010 roku w bazie Eurostat wykorzystano dane za rok 2007.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/ i http://ec.europa.eu/agriculture/rica/

Source: Own research based on http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/ and http://ec.europa.eu/agriculture/rica/

TABELA 5. Znaczenie gospodarstw rodzinnych i ich średni obszar w 2011 roku
TABLE 5. The importance of the family farms and their average areas in 2011

Kraj	Udział rodzinnych gospodarstw rolnych w ogólnej liczbie gospodarstw (%)	Udział użytków rolnych rodzinnych gospodarstw rolnych w ogólnej powierzchni użytków rolnych gospodarstw (%)	Przeciętna wielkość gospodarstwa rodzinnego (ha)
1	2	3	4
Belgia	61,1	97,5	51,2
Bułgaria	29,8	80,0	22,1
Cypr	3,5	15,3	16,5
Czechy	51,4	25,8	77,4
Dania	51,2	53,3	65,9
Niemcy	37,8	24,4	36,5
Grecja	27,5	59,4	12,2
Hiszpania	46,8	46,3	24,9
Estonia	32,5	64,2	91,3
Francja	28,1	40,9	77,3
Węgry	16,0	75,1	34,3
Irlandia	25,1	59,4	70,0
Włochy	35,7	77,3	17,0
Litwa	26,4	80,4	40,4
Luksemburg	55,0	86,0	93,0
Łotwa	24,4	80,7	70,3
Malta	3,8	22,7	4,9
Holandia	35,8	55,4	41,0
Austria	31,6	48,0	32,3
Polska	30,0	63,9	21,8
Portugalia	26,2	47,0	20,4
Rumunia	26,2	42,2	5,7

1	2	3	4
Finlandia	28,2	60,9	77,6
Szwecja	11,0	37,7	150,7
Słowacja	0,0	0,0	x
Słowenia	9,7	33,2	22,3
Wielka Brytania	45,4	73,5	139,8
UE-27	**30,1**	**51,2**	**24,4**

Źródło: Opracowanie własne na podstawie http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat /home/ i http://ec.europa.eu/agriculture/rica/

Source: Own research based on http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/ and http://ec.europa.eu/agriculture/rica/

Kolejnym istotnym zasobem będącym w posiadaniu rodzinnych gospodarstw rolnych są zasoby pracy własnej. Często w literaturze przy definiowaniu tej formy gospodarowania zwraca się szczególną uwagę na wykorzystanie wyłącznie własnych nakładów pracy. W związku z tym w analizie pominięte zostały nakłady pracy najemnej, które w gospodarstwach rodzinnych mają relatywnie niewielkie znaczenie, a często ograniczane są do minimum. W poszczególnych krajach Unii Europejskiej występuje znaczna różnorodność w zaangażowaniu poszczególnych członków rodziny rolniczej w pracach w gospodarstwie rolnym. **W gospodarstwach rolnych krajów członkowskich UE-27 zasoby pracy własnej stanowią około 7,5 mln rocznych jednostek pracy własnej (FWU)** (tab. 6). Nieznaczna ich część (około 1%) funkcjonuje w grupie gospodarstw osób prawnych i grupowych (w tej grupie gospodarstw podstawowe znaczenie ma stała najemna siła robocza). W zbiorowości gospodarstw indywidualnych występują znaczące różnice w udziale poszczególnych państw w zasobach pracy własnej gospodarstw ogółem. Największa część zasobów rodzinnej siły roboczej występuje w Polsce, gdzie ulokowana jest prawie 1/4 ogólnych zasobów pracy własnej całego rolnictwa UE-27. Dużym udziałem w tej wartości charakteryzuje się również rolnictwo w Rumunii (20%) oraz we Włoszech (10%), co ściśle wiąże się z dużą liczbą gospodarstw indywidualnych w tych państwach.

W dalszych rozważaniach do zasobów pracy w rolnictwie rodzinnym nie zaliczono pracujących w gospodarstwach, które nie znalazły się w polu obserwacji FADN (nakłady pracy własnej zmniejszyły się o prawie 2 mln jednostek FWU), oraz pracujących w tych gospodarstwach do pola obserwacji FADN, w których dochód na 1 FWU jest mniejszy od minimalnego wynagrodzenia w danym kraju (w tym przypadku nakłady pracy własnej zostały umniejszone o ponad 800 tys. FWU). Dzięki tym dwóm zabiegom wyeliminowano zasoby pracy własnej gospodarstw najmniejszych, które nie są podstawowym źródłem utrzymania rodziny rolniczej. A zatem, **stosując dochodowe kryterium wyodrębniania gospodarstw rodzinnych spośród zbiorowości indywidualnych gospodarstw rolnych, wyszczególniono gospodarstwa osiągające dochód rolniczy na 1 FWU powyżej rocznego minimalnego wynagrodzenia w gospodarce. Zgodnie z tym, zasoby pracy własnej tych gospodarstw na obszarze Unii Europejskiej wyliczono na 4 863 tys. jednostek pracy własnej (FWU).** Ponad 60% tych zasobów (3,1 mln) skoncentrowane jest w rolnictwie Rumunii, Polski, Włoch i Hiszpanii. Zasoby pracy własnej skupione w gospodarstwach rodzinnych stanowią ponad 64% ogólnych zasobów

07Poczta i in_19s.qxd 2015-03-24 15:22 Page 72

własnej siły roboczej (tab. 7)[9]. W poszczególnych państwach członkowskich udziały te kształtowały się różnie. Najwięcej ogólnych zasobów rodzinnej siły roboczej gospodarstwa rodzinne skupiają we Francji, w Belgii, Hiszpanii, Rumunii, Austrii, we Włoszech i w Czechach. Najmniejszym udziałem charakteryzują się natomiast państwa, takie jak Cypr, Słowacja, Węgry i Słowenia. W Polsce nakłady pracy własnej

TABELA 6. Zasoby pracy własnej w gospodarstwach rolnych w UE według formy prawnej własności i w grupie gospodarstw rodzinnych w 2011 roku

TABLE 6. Resources of farms own work in the EU according to the legal form of ownership and in a group of family farms in 2011

Kraj	Zasoby pracy własnej (FWU)			
	ogółem	w tym: gospodarstwa indywidualne		
		ogółem	z tego gospodarstwa rodzinne*	
			liczba	udział (%)
Belgia	46 170	46 170	49 919	108,1
Bułgaria	336 770	336 770	138 528	41,1
Cypr	12 870	12 870	2 088	16,2
Czechy	24 040	24 040	19 044	79,2
Dania	29 950	29 950	17 477	58,4
Niemcy	348 630	331 020	179 551	51,5
Grecja	354 440	354 440	222 239	62,7
Hiszpania	563 680	563 680	537 876	95,4
Estonia	13 340	13 340	7 911	59,3
Francja	340 650	303 220	389 964	114,5
Węgry	325 050	325 050	72 536	22,3
Irlandia	152 570	152 570	47 392	31,1
Włochy	758 370	758 370	637 481	84,1
Litwa	119 850	119 840	75 443	62,9
Luksemburg	2 790	2 710	1 858	66,6
Łotwa	71 350	70 590	28 035	39,3
Malta	4 380	4 290	1 241	28,3
Holandia	95 550	95 550	44 789	46,9
Austria	97 780	96 370	82 491	84,4
Polska	1 795 630	1 795 630	746 111	41,6
Portugalia	294 420	294 420	117 652	40,0
Rumunia	1 428 710	1 428 710	1 259 561	88,2
Finlandia	47 660	45 170	31 258	65,6
Szwecja	38 920	38 920	18 096	46,5
Słowacja	15 770	15 770	0	0,0
Słowenia	68 680	68 680	16 342	23,8
Wielka Brytania	180 260	180 260	116 047	64,4
UE-27	**7 568 280**	**7 508 400**	**4 862 966**	**64,3**

* wykorzystywanie z konieczności dwóch baz danych (RER i FADN), z których FADN podaje wielkości średnie, powoduje, że w niektórych krajach (Belgii, Francji) liczba i udział FWU w gospodarstwach rodzinnych przewyższa nieco liczbę i udział FWU w całości gospodarstw indywidualnych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/ i http://ec.europa.eu/agriculture/rica/

Source: Own research based on http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/ and http://ec.europa.eu/agriculture/rica/

[9] Zasoby pracy własnej skupione w gospodarstwach rodzinnych wyodrębnionych według przyjętych kryteriów tworzą ponad 54% wszystkich przeliczeniowych rocznych jednostek siły roboczej (AWU) obejmujących zarówno nakłady pracy własnej, jak i najemnej.

w gospodarstwach rodzinnych według przyjętych kryteriów wynoszą ponad 746 tys. FWU, a udział nakładów pracy własnej w gospodarstwach rodzinnych stanowi 41,6% nakładów pracy własnej w rolnictwie ogółem (1 795 tys. FWU) i 40% ogólnych nakładów pracy (1 869 tys. AWU) wyrażonych w rocznych jednostkach siły roboczej obejmujących zarówno nakłady pracy własnej, jak i najemnej.

Istotnym wskaźnikiem obrazującym znaczenie gospodarstw rodzinnych jest ich udział w wytwarzanej produkcji rolnej. Rolnictwo UE-27 w badanym roku wytworzyło produkcję o wartości rzędu 306 mld euro. Udział gospodarstw osób prawnych i gospodarstw grupowych wyniósł niecałe 30% (89,6 mld euro), a gospodarstw indywidualnych nieco ponad 70% (216,4 mld euro). **Pośród gospodarstw indywidualnych ponad 3/4 wartości produkcji tworzą gospodarstwa rodzinne** (ustalone według przyjętych kryteriów) i niecałą 1/4 gospodarstwa o marginalnym znaczeniu ekonomicznym (niezapewniające dochodów chociażby na poziomie minimalnego wynagrodzenia). **W odniesieniu do całości produkcji rolnej gospodarstwa rodzinne uczestniczą w wytwarzaniu 53,8% (164,7 mld euro)** produkcji rolnictwa UE-27, natomiast gospodarstwa o niewielkim znaczeniu ekonomicznym wytwarzają niecałe 17% (51,7 mld euro) **produkcji rolnictwa UE-27**. Udział rolnictwa rodzinnego w wytwarzanej produkcji w przekroju państw jest w skali UE silnie zróżnicowany. W niektórych krajach oscyluje on w przedziale od 80% do ponad 90%. Tak jest w rolnictwie bułgarskim i rumuńskim, również w greckim, litewskim, łotewskim i polskim (80,8%), a także brytyjskim, irlandzkim i belgijskim. Z drugiej strony, liczna jest grupa krajów, w których udział rolnictwa rodzinnego w tworzonej produkcji jest mniejszy niż 50%. Najniższy jest on w rolnictwie słowackim, a wynika to z dużego znaczenia gospodarstw osób prawnych w wytworzeniu produkcji rolnej (w ponad 80%) i słabości rolnictwa indywidualnego, które według przyjętych kryteriów nie może zostać zaliczone do rolnictwa rodzinnego. Podobna sytuacja jest w rolnictwie czeskim. Z kolei w rolnictwie cypryjskim relatywnie wysokie wynagrodzenia poza rolnictwem wykluczają prawie w całości możliwość zaliczenia gospodarstw indywidualnych do gospodarstw rodzinnych.

Stosunkowo niewielki udział rolnictwo rodzinne w tworzonej produkcji rolnej ma także w Niemczech, Hiszpanii, we Francji i w Holandii, Estonii i Portugalii, a jest to głównie (poza Holandią i Danią) pochodną dużego znaczenia w wytwarzanej produkcji gospodarstw osób prawnych i grupowych. W skali całej UE rolnictwo rodzinne, wyodrębnione według przyjętych kryteriów, jest nadal głównym producentem rolnym. Duże znaczenie mają też gospodarstwa grupowe, natomiast gospodarstwa indywidualne niezaliczone do gospodarstw rodzinnych ze względu na ich słabość ekonomiczną i niezapewnianie rodzinie rolniczej wynagrodzenia za pracę własną nawet na poziomie minimalnego wynagrodzenia, mimo że tworzą zbiorowość liczącą ponad 8 mln (ponad 2/3 wszystkich gospodarstw rolnych w UE) – wytwarzają tylko około 1/6 produkcji rolnej w UE.

Jak wskazywano we wstępnej części artykułu, analizę roli rolnictwa rodzinnego przeprowadzono wykorzystując także jako kryterium dochód z gospodarstwa rolnego na 1 FWU na poziomie przynajmniej przeciętnego wynagrodzenia za pracę w działach pozarolniczych, czyli innymi słowy – według tego kryterium do gospodarstw rodzinnych zostałyby zaliczone tylko te, które w przeliczeniu na 1 FWU

07Poczta i in_19s.qxd 2015-03-24 15:22 Page 74

osiągają dochód parytetowy. To kryterium można jednak traktować w obecnych analizach rolnictwa UE w wymiarze postulatywnym. Wskazuje ono bowiem, jak liczna jest grupa gospodarstw rolnych, które mogą we właściwy sposób zagwarantować procesy reprodukcji rozszerzonej w gospodarstwie rolnym, przy równoległym zapewnieniu rodzinie parytetowych dochodów pochodzących z gospodarstwa rolnego. Jest to więc docelowa grupa gospodarstw indywidualnych, z których wykształcać się

TABELA 7. Wartość produkcji wytworzonej w gospodarstwach rolnych według form prawnych i w grupie gospodarstw rodzinnych (mln euro) w 2011 roku

TABLE 7. The value of output production in farms according to legal forms and in a group of family farms (million euros) in 2011

Kraj	Wartość produkcji (mln euro)				
	ogółem	w tym:			
		grupowe i osób prawnych	gospodarstwa indywidualne		
			ogółem	z tego w gospodarstwach rodzinnych*	
				tys. euro	udział (%)
Belgia	7 247,8	1 431,1	5 816,6	5 688,8	78,5
Bułgaria	2 536,7	1 090,4	1 446,3	2 725,8	107,5
Cypr	458,9	154,3	304,5	0,0	3,3
Czechy	3 852,2	3 022,4	829,8	906,2	23,5
Dania	8 430,8	1 014,8	7 416,0	3 395,4	40,3
Niemcy	41 494,1	12 744,6	28 749,5	12 907,1	31,1
Grecja	6 872,8	335,7	6 537,2	5 716,3	83,2
Hiszpania	34 173,1	12 592,0	21 581,1	11 943,4	34,9
Estonia	594,6	393,8	200,8	215,8	36,3
Francja	50 733,2	32 680,7	18 052,5	19 380,0	38,2
Węgry	5 241,0	2 607,5	2 633,5	3 572,7	68,2
Irlandia	4 297,7	126,4	4 171,3	3 484,3	81,1
Włochy	49 460,3	4 500,5	44 959,8	33 602,0	67,9
Litwa	1 526,3	358,5	1 167,7	1 413,8	92,6
Luksemburg	268,6	38,1	230,4	189,9	70,7
Łotwa	777,2	185,6	591,6	708,6	91,2
Malta	95,9	15,6	80,3	51,2	53,4
Holandia	18 930,0	3 870,9	15 059,0	5 502,3	29,1
Austria	5 879,3	412,4	5 466,8	4 229,3	71,9
Polska	18 987,1	1 862,6	17 124,4	15 340,4	80,8
Portugalia	4 639,7	1 545,7	3 094,1	1 237,0	26,7
Rumunia	10 420,3	3 045,1	7 375,3	10 419,7	100,0
Finlandia	3 097,6	616,2	2 481,5	2 048,6	66,1
Szwecja	3 733,3	1 078,9	2 654,4	1 466,9	39,3
Słowacja	1 731,0	1 392,8	338,2	0,0	0,0
Słowenia	913,2	92,7	820,5	432,8	47,4
Wielka Brytania	19 555,0	2 368,9	17 186,0	18 090,9	92,5
UE-27	**305 947,6**	**89 578,2**	**216 369,4**	**164 669,1**	**53,8**

* wykorzystywanie z konieczności dwóch baz danych (RER i FADN), z których FADN podaje wielkości średnie powoduje, że w niektórych krajach (Bułgaria, Rumunia) wielkość i udział standardowej produkcji w gospodarstwach rodzinnych jest równy lub nawet nieco przewyższa wielkość i udział standardowej produkcji w całości gospodarstw indywidualnych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/ i http://ec.europa.eu/agriculture/rica/

Source: Own research based on http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/ and http://ec.europa.eu/agriculture/rica/

będzie w przyszłości rolnictwo rodzinne w UE. W przekroju całej UE według kryterium dochodu parytetowego do gospodarstw rodzinnych mogłoby zostać zaliczone zaledwie co 20. gospodarstwo rolne, a w Polsce co 10. (tab. 8). Zarówno w Polsce, jak i w całej UE w gospodarstwach tych znajduje zatrudnienie kilkanaście procent obecnych zasobów siły roboczej występujących w rolnictwie. Jednak w Polsce parytetowe gospodarstwa rodzinne użytkują 37% całości UR i wytwarzają 56,6% produkcji rolnej, natomiast w przekroju całej UE odpowiednio niecałe 15% UR i nieco ponad 20% produkcji rolnej.

TABELA 8. Znaczenie gospodarstw rodzinnych w rolnictwie polskim i rolnictwie UE-27 (udział w %) w 2011 roku

TABLE 8. The significance of family farms for Polish agriculture and the agriculture of the EU-27 (share in %) in 2011

Wyszczególnienie	Kryterium delimitacji			
	gospodarstwa indywidualne: dochód z gospodarstwa rolnego na 1 FWU przynajmniej na poziomie minimalnego wynagrodzenia za pracę w gospodarce		gospodarstwa indywidualne: dochód z gospodarstwa rolnego na 1 FWU przynajmniej na poziomie przeciętnego wynagrodzenia za pracę w działach pozarolniczych (dochód parytetowy)	
	Polska	UE-27	Polska	UE-27
Liczba gospodarstw	30,0	30,1	9,6	4,6
Powierzchnia UR	63,9	51,2	37,0	14,6
Zasoby pracy własnej	41,6	64,3	15,1	17,1
Wartość produkcji	80,8	53,8	56,5	20,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat /home/ i http://ec.europa.eu/agriculture/rica/

Source: Own research based on http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/ and http://ec.europa.eu/agriculture/rica/

PODSUMOWANIE

Do wyłonienia gospodarstw rodzinnych i posiadanych przez nie zasobów zastosowano w artykule dwa podejścia. W pierwszym z nich do grupy gospodarstw rodzinnych zaliczono gospodarstwa osiągające dochód w przeliczeniu na osobę pełnozatrudnioną rodziny na poziomie co najmniej minimalnego wynagrodzenia netto. Drugie podejście oparte było na kryterium dochodu odpowiadającemu przeciętnemu wynagrodzeniu netto. Analizy przeprowadzono głównie w oparciu o pierwsze kryterium. Zgodnie z nim, z ogółu 11,7 mln gospodarstw indywidualnych postulat rodzinnych spełnia 3,6 mln gospodarstw, które warunkować będą dalsze możliwości rozwojowe rolnictwa rodzinnego. Na obszarze Unii Europejskiej rodzinne gospodarstwa rolne zajmują powierzchnię 88,3 mln ha użytków rolnych, co stanowi ponad połowę użytków ogółem. Przeciętne gospodarstwo rodzinne ma powierzchnię 24,4 ha UR. Rolnictwo rodzinne angażuje 64% (4,9 mln) rocznych jednostek pracy własnej całego rolnictwa Unii Europejskiej (7,5 mln) oraz odpowiada za wytworzenie około 54% (164,7 mld euro) wartości całej produkcji rolnej (300 mld euro).

Obserwuje się istotne zróżnicowanie roli rolnictwa rodzinnego zarówno w starej, jak i nowej UE. Są kraje, w których dominują i będą dominować gospodarstwa

rodzinne, np. Belgia, Luksemburg czy Dania. Z drugiej strony, istnieją też państwa, w których rolnictwo oparte jest na rozwoju gospodarstw grupowych i osób prawnych, tak jak m.in. na Słowacji i w Czechach – nowych krajach członkowskich. W Polsce gospodarstwa rodzinne odgrywają większą rolę niż przeciętnie w UE. Stanowią one około 30% wszystkich gospodarstw rolnych i wytwarzają prawie 81% wartości produkcji rolnej. Obejmują 64% powierzchni użytków rolnych, a w gospodarstwach tych zaangażowane jest blisko 42% zasobów pracy własnej.

Oprócz gospodarstw rodzinnych i gospodarstw grupowych oraz osób prawnych wyróżnia się także grupę gospodarstw marginalnych. Stanowią one ponad 60% ogółu gospodarstw funkcjonujących w Unii Europejskiej. Jednak jednostki te nie są w stanie w sposób trwały generować wystarczających dochodów z prowadzonej działalności rolniczej. Dlatego w ich przypadku ważna jest kwestia osiągania dodatkowych dochodów, które pochodzić mogą albo z pozarolniczej działalności (prowadzonej wewnątrz gospodarstwa), albo z pozarolniczych miejsc pracy na wsi.

Znaczenie rolnictwa rodzinnego jest zróżnicowane w skali Unii Europejskiej, jednakże można przyjąć, że 3,6 mln gospodarstw rodzinnych ma aktualne i krótkookresowe możliwości rozwojowe rolnictwa. Przewiduje się, że w dalszej przyszłości w grupie krajów, w których rolnictwo rodzinne odgrywa mniejszą rolę, nastąpi zmniejszenie liczby gospodarstw rolnych spełniających postulat trwałości (nawet przy rosnących zasobach użytków rolnych w tych gospodarstwach). Obserwowane będzie również utrzymanie przeważającej roli gospodarstw grupowych i osób prawnych w państwach, w których dominacja ta została już odnotowana.

BIBLIOGRAFIA

Bélieres J.F., Bonnal P., Bosc P.M., Losch B., Marzin J., Sourisseau J.M., 2013: *Les agricultures familiales du monde. Définitions, contributions et politiques publiques.* Montpellier.

Davidova S., Thomson K., 2014: *Family farming In Europe: challenges and prospects. In-depth analysis.* Corvinus University of Budapest.

Djurfeldt G., 1996: Defining and operationalizing family farming from a sociological perspective. *Sociologia Ruralis,* 36 (3).

Fennell R., 1997: *The Common Agricultural Policy.* Oxford: Clarendon.

Garner E., Gender P., 2013: *Identifying the Family Farm: an informal disscusion on the concepts and definitions.* ESW Seminar, Equity and Rural Employment, FAO.

Halamska M., 2014: Współczesne rolnictwo rodzinne: Polimorficzna rzeczywistość i mity. *Wieś i Rolnictwo* nr 2 (163), s. 25–46.

Kołoszko-Chomentowska Z., Sieczko L., 2014: Gospodarstwo rolne jako podmiot w gospodarce narodowej. *Economics and Management* nr 1.

Lamarche H., 1992: Wstęp ogólny, [w:] *Rolnictwo rodzinne. Międzynarodowe studium porównawcze. Część I. Rzeczywistość polimorficzna.* IRWiR PAN, Warszawa, s. 9–24.

Małecki-Tepicht S., 2004: *Ocena zasobów pracy w rolnictwie ze szczególnym uwzględnieniem bezrobocia ukrytego w gospodarstwach rolnych.* GUS.

Michna W., 2008: *Raport o wpływie Wspólnej Polityki Rolnej na tendencje polaryzacji gospodarstw rolnych w ramach poszczególnych makroregionów kraju,* Program Wieloletni 1 (93). Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej PIB, Warszawa.

Projekt ustawy o rodzinnym gospodarstwie rolnym 1995 rok, http://orka.sejm.gov.pl/proc2.nsf/projekty/1341_p.htm (dostęp: 13.09.2014).

Plan Mansholta – dyrektywa Rady nr 159/72 z 17.04.1972 r. w sprawie modernizacji farm.

07Poczta i in_19s.qxd 2015-03-24 15:22 Page 77

Tomczak F., 2006 (dodruk, pierwsze wydanie: 2005): *Gospodarka rodzinna w rolnictwie. Uwarunkowania i mechanizmy rozwoju.* Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa.
Traktaty rzymskie; https://polskawue.gov.pl/files/polska_w_ue/prawo/traktaty/Traktaty_rzymskie.pdf (dostęp: 15.09.2014).
Ustawa z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego. Dz.U. nr 64, poz. 592 – z późniejszymi zmianami.
Zegar J.S., 1999: *Gospodarstwo i ludność chłopska współcześnie.* Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa.
Zegar J.S., 2012: Rola drobnych gospodarstwa rolnych w procesie społecznie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych* nr 1.
http://ec.europa.eu/agriculture/rica/ (dostęp: 15.09.2014).
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/ (dostęp: 15.09.2014).

FAMILY FARMS IN THE EU – THEIR STRUCTURAL AND ECONOMIC DIVERSITY AND OPPORTUNITIES OF GROWTH

Abstract: This paper identifies criteria for defining family farms on the basis of state of the art: definitions for family farms, published in literature.
In order to isolate the family farm from the entire population of farms in the EU it has been assumed that the farm should be owned by an individual farmer, it should be the primary place of work and source of income.
For the research purposes two levels of farm income per full-time paid employees were examined: income corresponding to the net minimum wage in the country, and average monthly gross wages and salaries. To identify the number of family farms in the EU and the resources they control, both Eurostat and FADN databases were used.
In the EU there are 12 million agricultural holdings, including a 11.7 million private farms. Based on the criteria of delimitation, family farms (3.6 million) account for 30% of the total number of farms. They possess more than half (88.3 million hectares) of the agricultural land resource of the European Union. Family farms employ approximately 64% (4.9 million) of the family work units (FWU) and generated 54% (164.7 million) of total agricultural production.
This separated group of farms is the potential for development of family farming.

Key words: family farms, criteria of defining, significance and opportunities of development of family farms